

ТРАГИЧНО У НЕСАТИРИЧНОЈ ПРОЗИ РАДОЈА
ДОМАНОВИЋА*Биљана С. Солеши¹*

Сажетак: У раду се истражују елементи трагичног у несатиричним приповеткама Радоја Домановића. Најпре се наводе могући приступи приликом тумачења феномена трагичног у књижевним делима, са посебним освртом на трагично као естетички и етички феномен, као и на начине испољавања трагичног у књижевном делу. У средишњем делу су дате основне карактеристике Домановићеве несатиричне прозе. Истраживањем трагичних елемената су обухваћене приповетке *А хлеба...?!*, *Смрт*, *Разорена срећа*, *Промашена срећа*, *Идеалиста*, *Певачев Ускрс*, *На раскришћу*. Интерпретација приповедака у којима су најочљивији елементи трагичног издваја његове најчешће узроке: активно деловање, свесно жртвовање, страдање без кривице, прекомереност и сукоб вредности. У завршном делу се указује на значај истраживања феномена трагичног у Домановићевом делу и литератури.

Кључне речи: трагично, кривица, приповетке, проза; феномен; елементи

УВОД

Сатиричне приповетке *Данга*, *Мртво море* и *Вођа* су дела по којима најшира читалачка публика данас познаје Радоја Домановића. Поменуте приповетке су оцењене високим оценама књижевне критике и историје као и остале Домановићеве сатире. Као мање успешне вредновале су се Домановићеве приповетке из сеоске и градске средине и често су заобилажене у књижевним проучавањима.

У несатиричним приповеткама, које су бројне и разноврсне и које су настајале за све време Домановићевог књижевног стваралаштва, веома су

¹ solasabilja@gmail.com, студент докторских студија, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

упадљиви трагични елементи.² Писац се у њима подудара са глишићевско-веселиновићевском поетиком, а „његов наративни поступак одвија се у два правца: ка идеализацији патријархалних вриједности и препознавању у њима онога стабилног елемента и поузданог ослоња у животу јединке, и као њихову осјетну и оштру поларизацију и брутално натуралистичко разобличавање социјалних, политичких и моралних појава, које су опасно угрожавале или потпуно растакале старе односе“ (Максимовић, 2000: 13). Иако у овим причама Домановић следи постојеће поетике, уочава се пишчева тенденција ка психолошкој наративи и сложенијим прозним поступцима (унутрашњи монолог, доживљени говор, психолошка наративна и дескрипција, драматизовани дијалог), и сагледавању животних проблема кроз унутрашња преживљавања јунака (Максимовић, 2000: 20-21). У већини ових приповедака препознају се трагички тонови и пишчево интересовање за трагичну страну живота, чијим се тумачењем може употпунити слика о свеукупном Домановићевом стваралаштву.

Теоретичари књижевности се слажу да је феномен трагичног један од најсложенијих естетичких феномена у уметности. Трагика је естетичка категорија заснована на појавама из живота и зато садржи богатство живота, његову сложеност и разноврсност. Философи су се најчешће бавили покушајима дефинисања феномена трагичног полазећи од свог филозофског система и придржавајући се њега. Увидом у разноврсна и често тешко усагласива тумачења феномена трагичног запажају се два уочљива приступа. Први приступ трагично заснива на несавладивом нескладу између поретка чињеница и поретка вредности, и изражава се кроз сукобе онога што јесте и што би требало да буде према човековим замислима. Овај приступ укључује физички и душевни контекст човековог постојања (човек зна да је подложен пропадању и смртан, а ипак живи као да је вечит и бесмртан; или, историја је пуна сведочанстава о одсуству или непомирљивој сукобљености таквих вредности као што су правда, једнакост, истина, слобода, а људи не престају да траже начин историјског остварења таквих хуманих вредности). Други приступ тумачи трагично као последицу неизбежног сукобљавања двају редова највиших вредности, у којем један нужно бива уништен. У овом приступу указује се на супротност високих вредности које се међусобно искључују (нпр. пријатељство наспрам истинољубивости, љубав према лојалности и сл).

Трагично није чисто естетички феномен јер у теоријским расправама о њему има много етичких питања. У животу трагично је пропаст етички

² Снежана Милосављевић-Милић истиче да несатиричне приповетке Радоја Домановића повезује и једна заједничка морфолошка црта која се тиче статуса приповедача. У већем делу приповедака се појављује ЈА-форма приповедања, у једној групи дуплирана ЈА-форма коју карактерише оквирна структура и удвајање приповедача. На почетку у оквирном делу приче јавља се приповедач у првом лицу који ће, као посредник, изнети читаоцима причу коју прича други, унутрашњи приповедач, такође у првом лицу (Милосављевић-Милић, 1999: 94).

вредног, а естетски трагично није сама пропаст, већ њено појављивање, које може имати естетску вредност и изазвати пријатност приликом посматрања, а да не повреди морално осећање. Оно што је у обичном животу трагично, није трагично и у уметничком смислу. У уметнички трагичном наилазимо на сјај и величанственост, иако има и нашег саосећања и патње, оно суштинско у овој естетичкој вредности јесте дивљење. Савршенство живота трагичног јунака показује се и у томе како он пропада. Ако се питамо о осећајима који потичу из личне симпатије с јунаком, тад се наклоност и дивљење јављају пре него страх и саосећање, што нипошто не значи да се овим пориче значење патње.

Трагичну радњу у књижевном делу можемо препознати по неким важним универзалним и свевременским ознакама као што су најпре тешка и болна страдања и патња племенитих особа, јаких људи. Трагично открива смрт и тешке патње личности, ненадокнадивост губитка личности за људе, утврђује бесмртност личности која страда, доприноси филозофском осмишљавању стања света и смисла човековог живота, открива историјске привремено нерешиве противречности. У уметности трагично рађа осећање туге (поводом јунакове смрти), које се спаја са осећањем тријумфа и радости (поводом његове моралне величине и бесмртности), и има очишћавајуће деловање на људе (катарза) (Борјев, 2009: 89).

Феномен трагичног се испољава у књижевном делу као његово кључно обележје када је у основи неки пресудан и нерешив сукоб супротстављених, разорних, непомирљивих вредности које указују на основну антонимичност људског постојања у индивидуално-психолошком и историјском погледу. Такав сукоб се може приметити и између различитих носилаца вредности, али исто тако и у једној личности – трагичком јунаку, који пропада заједно са вредностима чије је он оличење. Он није жртва спољашњих околности или неке психолошке, несвесне принуде. Он је жртва сопствене доследности и чврстине при заступању одређене идеје по сваку цену.

Савремена књижевно-теоријска сазнања истичу да је неопходно посматрати као основу уметничког постојања, принцип естетског обликовања грађе, односно тематску структуру једног књижевног дела, најпре поглед на свет, основну слику или основно осећање света, које је садржано у књижевном делу. Пошто увек указује на општије проблеме људског живота, истраживање трагичног подразумева поглед на шири егзистенцијални контекст у односу на конкретну друштвену и психолошку стварност представљену у делу.

Истраживање феномена трагичног могуће је приликом изучавања књижевности у оним делима у којима су карактери, ситуације, догађаји, социјалне околности, обележени људским страдањем и усмерени ка неумитном несрећном исходу. Ова страдања нису изазвана било каквим спољним или случајним узроком, него је то страдање неизбежна последица неке дубоке унутрашње (тематске) неминовности, и у том смислу повезано је са пишчевим представама о судбини, о основним могућностима постојања и људске природе.

Феномен трагичног се може тумачити као психичко доживљавање праћено осећањем туге, страха, саосећања, сажаљења са трагичким јунаком. Потом се тај доживљај може трансформисати у осећање душевног уздицања и окрепљења, пошто, иако је јунак патио и страдао, побеђује идеја за чије се остварење жртвовао. Оно што се посебно дешава трагичком јунаку не зависи од његовог моралног статуса. Ако је трагедија случајно повезана с нечим што је он учинио, трагедија лежи у неизбежности последица тог чина, а не у његовом моралном значењу. Ако архетипски размишљамо о трагедији, препознаћемо у њој мимезу жртве. Трагедија је парадоксална комбинација страшљивог осећаја неправичности (јунак мора пасти) и сажаљивог осећаја (баш штета што он пада) (Frye, 1979: 243).

Данас апсолутна трагедија попут античке³ није могућа, али су присутне индивидуалне конфликтне ситуације појединаца, које постају трагичне када се испуне два услова: неминовност и неразрешивост. Постоји приватна, индивидуална трагедија која је подједнако уништавајућа и језива као и античка (Козак, 2010: 9). Трагично се развија на подлози веома конкретне, унутрашње или спољашње, индивидуалне конфликтне ситуације. Трагична ситуација не садржи само конфликт, већ саму суштину драмског јунака. У модернинијим тумачењима је опште правило да дело које, ма колико било озбиљно и племенито, уколико се „срећно“ завршава никако не може бити трагедија, што значи да јунак мора пропасти а и вредности којих је он заточеник. Када се термин трагично употребљава у модерном смислу, мисли се на катастрофални завршетак, што значи да се у трагичним делима приказују јунаци који пате и боре се, а завршавају потпуним поразом (Марић, 2008: 62-75). Трагедију препознајемо и у књижевним делима која нису драме.

Српска књижевност 19. века је своје доба приказивала као време културних промена и великих друштвених кретања који су забележили настајање и рушење различитих идеала и разбијање илузија. Српску књижевност су тада обележили прелаз из једног доба у друго, сукобљавање историјских животних начела у време када је старо још живело, а ново се развијало, када се ново сударало са још увек постојаним старим, дакле у време које је пружило повољно тло за појаву и очигледно присуство трагичног у литератури. У сеоским приповеткама Домановић је сагледао беспомоћног

³ По Аристотелу трагедија треба да пробуди страх и сажаљење. Страх је повезан са фабулом, а патња за човека у таквој фабули. Фабула је најчешће ситуација кроз коју нам се показује човек како пати. Три главна задатка трагичког песника су грађење радње, замисао и осликавање ликова, приказивање човекове душе. У неједнакој борби између човека и судбине или између човека и његове природе, трагички песник се труди да трагично буде што трагичније, судбина моћнија, а несрећа свеобухватнија. Трагичка кривица не проистиче из јунаковог неморала или лошег карактера, већ је последица слабости у одређеном тренутку, несналажења, колебања, неприлагођености ситуацији. „Трагедија подражава догађаје који изазивају страх и сажаљење. Сажаљење изазива само онај који незаслужено пати, а страх онај који је нама сличан“ (Аристотел, 2002: 65).

очајног сељака у безизлазном положају који је свестан тога да је жртва. Он је свестан и тога да га беде и сиромаштва неће ослободити ни даноноћни рад ни највећи напори. Домановић је више сликао менталитет него појединачну психологију, те се овде може говорити о сликама социјалне трагедије и пропасти. „Његове белешке о селу у којима су нетачно и неоправдано доциније видела претеривања у песимизму, зацрњивања, дале су врло реалне, трагично истините моменте из сеоске стварности. У слици сељака нема више оног монументалног, епског описивања његове снаге, његове господарске независности. Његов сељак је сада црн од земље, тешкога рада, беде“ (Глигорић, 1983: 136). У Домановићевим сеоским приповеткама нема идиличних тонова. Из њих избија мучни и сурови живот људи у србијанском селу и огромно сиромаштво. Домановићев ликови из сеоских приповедака су ликови унесрећених и пропалих људи који су уједно врло побожни и скромни (Максимовић, 1999: 178). У овим приповеткама најчешће преовладавају трагични тонови и својеврсна фаталистичка предодређеност за страдање.

Домановићево србијанско село није идилично, али није ни борбено, ни бунтовно. Писац је приказао ново стање у србијанском селу које више није било хомогено, већ захваћено широким процесом раслојавања. Писац је на страни ситног сељака са којим саосећа и преживљава његову беду. Домановићеве сеоске приповетке обично немају шире разрађену фабулу. Оне су слике једног тренутка, једног расположења, слике последице, резултата једног стања. Карактеристичне су и по томе што у њима има често непосредног, субјективног учествовања пишчевог у компоновању приповетке него што је то случај у књижевном стварању Глишићевом, Веселиновићевом, Матавуљевом, Лазаревићевом и Станковићевом „Домановићев стваралачки поступак у грађењу сеоске приповетке није богат, али је носио у себи заметке померања која су се вршила у прози: од фабулативне епике ка импресионистичкој епско-лирској „цртици“ и зато је интересантан“ (Вученов, 1963: 11-12). Посебно се издвајају приповетке *А хлеба!...*, *У сеоској механи*, *Слава* и четири мала дела објављена под заједничким називом *Из бележака са села*.

У композицији сеоских прича уочава се доминантни контраст некадашњих идиличких дечијих слика села и сагледавања из зрелије перспективе, као нпр. у приповеци *А хлеба...?!* која је сва прожета болом и очајањем у којој се наратор, након идиличких успомена из детињства, сусреће са другом, чија је породица у међувремену осиромашила. Младог сељака Божа је притисла тешка судбина тако да он мора да оре њиву чак и док му је болесни отац на самрти. Његов болни уздах „А хлеба!“ одређује наслов приповетке. У овој причи аутор не даје потпуну слику, већ исечак из мукотрпног живота младог сељака. Ликови нису нарочито истакнути већ пишчева јасно изражена и горка порука (Максимовић, 1999: 180).

Трагична страна људског живота се сагледава у самој чињеници да је човек смртан и подложен пропадању, што се посебно издваја у приповеци *Смрт*. Старешина породичне задруге је оболео, стање му се погоршава,

укућани ишчекују смрт. Без обзира на своје стање он брине више о свом домаћинству него о себи самом. Иако болестан он и даље даје савете својим наследницима. У овој приповеци аутор веома успешно сугерише атмосферу болести у кући, напетости, ишчекивања, бриге и прикривеног, али свеprisутног страха, због поразне истине о коначности људског живота. Посебну вредност ове приповетке дају свеукупни утисак, сликање понашања људи поред постеље изненадно оболелог, као и изванредно прикладни дијалози, описи сеоске ноћи и последњег сванућа њеног главног јунака. Са друге стране паралелно са тим сликама, писац нас путем слика свакодневних активности осталих чланова породице, подсећа да живот иде својим током, упркос свему. Као антитеза породичној стрепњи аутор излаже уобичајене разговоре окупљених суседа о свакодневним бригама и пословима, који могу бити и шаљиви (Максимовић, 2000: 18).

Групу Домановићевих приповедака у којима доминира Домановићев човек сложен и противречан, Димитрије Вученов је назвао приповеткама о промашеним животима (Вученов, 1959: 241) и ово је група приповедака у којима су трагички елементи најочљивији. То су приповетке *А хлеба !... Разорена срећа, На раскрићу, Идеалиста, Певачев Ускрс, Промашена срећа*. Ликови које срећемо у тим приповеткама су људи који су дубоко несрећни јер им живот није био наклоњен и који се најчешће мире са безизлазом у коме су се нашли. Писац је покушао да представи њихову психологију, њихова унутрашња преживљавања, трагички сукоб са животном збиљом. Путем ових ликова писац је одразио друштвену и моралну ситуацију. У њима су се у великој мери одразиле друштвене прилике пишневог доба које су обележиле бројне неправде сиромаштво, уништени људски животи и личне трагедије. Из ових приповедака избија песимистички тон. Ликови нису узроци сопствених несрећа и у њима је мање трагичке кривице. Ови људи су најчешће жртве средине, прилика и друштвених односа. Они су у безизлазу, али не страдају нагло, већ су осуђени на лагано умирање огорчени и немоћни. Посматрајући њихове судбине видимо хаос у тадашњем србијанском друштву које је било погубно за малог човека. Слика живота у Домановићевим приповеткама гледана из перспективе нпр. *Певачевог Ускрса* или *Идеалисте* открива да осећања која прожимају ове приповетке управо избијају из ауторовог личног осећања и доживљавања живота и пишневог сукоба са њим. Највећи део ових приповедака Домановић је објавио у првој половини 1899, када је његова лична ситуација била веома тешка, пошто је био отпуштен из службе и у безизлазној ситуацији у том погледу. Интересантно је да „скоро све поменуле приповетке имају за главну личност човека који је некад био имућан, па су му друштво и пријатељи, људска злоба и непоштење уништили, сломили срећу и будућност“ (Вученов, 1959: 256). Прва приповетка објављена те године је *А хлеба... ?!* Следе затим *Разорена срећа, На раскрићу, Идеалиста, Певачев Ускрс, Промашена срећа*.

Суштина трагичног се, нарочито у античким трагедијама, не налази у несрећном расплету толико, колико у јунаковом понашању, који делује у оквиру нужности и који је онемогућен да спречи оно што је неизбежно, те

својим активним деловањем сам остварује своју трагичну судбину. Тако можемо посматрати трагички заплет у приповеци *Разорена срећа* који се заснива на исповести једног „одбаченог човека“ (Максимовић, 2001: 9). Ова приповетка открива тајну једног особењака иза кога се заправо крије бивши робијаш. Он је пореклом из богате породице. Завршио је четири разреда гимназије, био добар и узоран, помагао је свом оцу у трговини и осталим пословима. Непосредно пре његовог венчања, коме се веома радовао, дешава се један немили догађај који ће младића навести на злочин у коме, истина, није било његове кривице, али га ипак, одводи у затвор. Стеван Симић се у двадесет другој години верио девојком коју је искрено заволео. Радовао се женидби и са нестрпљењем је чекао. Један једини тренутак му је разорио срећу и потпуно преокренуо живот. Стеванова породица по мајци је претила његовом оцу убиством, јер је осиромашила у парницама које је водила са Стевановом породицом, како би добили имовину коју је Стеванова мајка од оца наследила. Тако се десило да Стеванов ујак, Пера, удари мучки Стевановог оца иза леђа и тешко га повреди. Док се Стеванов отац борио за живот, Стеван се није могао изборити са жељом за осветом, узео је очев револвер, појурио ка механи у којој се Пера налазио, пуцао у њега и убио га. Стеван је осуђен на петнаест година робије. Отац је оздравио али се пропио од туге и за четири године пропио и упропастио цели иметак, а потом умро. Стеван је помилован након четири године затвора. Вереница се удала за другог. Стеванова трагична судбина се не завршава након одслужене казне, већ се наставља. Живи повучено, усамљено, неприхваћен, тужан, очајан и одбачен. Ма колико се трудио да буде добар и племенит⁴ он је у друштву „сумњив човек“ јер је бивши робијаш.

Модус трагичног, када је трагично етичког значаја, тј. када јунак себе жртвује за добробит других можемо препознати у Домановићевој причи *Идеалиста*, у којој нам аутор даје болну и потресну причу једног просветног и националног радника који је радио у јужним крајевима Србије који су још били неослобођени. Наративно средиште приче је трагична судбина учитеља.⁵ Главни јунак приче је са много идеала ушао у живот и жртвовао се за њих током читавог животног пута. Признање за сав труд и пожртвованост није

⁴ Што се оквирног хронотопа тиче, у приповеци *Разорена срећа* он има амблематичку функцију, истиче Снежана Милосављевић-Милић. Опис ентеријера у овој Домановићевој приповеци усмерен је на унутрашњој карактеризацији главног јунака – обућарски дућан треба да значи Стеванову вредноћу, позитивну страну његове личности, с обзиром на његову трагичну кривицу (Милосављевић-Милић, 1999: 98).

⁵ „У приповеци *Идеалиста* кључ за унутрашњу причу чини новинска вест о смрти учитеља Ђорђа. Овај мотив као повод да се исприча живот јунака чест је у прозним почецима где омогућује ретроспективну нарацију, мада је једнако чест и у завршним оквирима књижевног дела као финална формула. Тако и Стеван Сремац у приповеци *Чесна старина* у уводни део приповетке уноси исти мотив. Ове приповетке су сличне и по оквирном хронотопу крчме, интерполацији стихова, сатиричним конотацијама“ (Милосављевић-Милић, 1999: 101).

добио. Домановићев јунак, ча-Ђорђе је њему самом веома близак. Ову причу он пише 1899. када је без службе и средстава за живот, решен да ипак не подлегне.

Уводна сцена богата визуелним и звучним детаљима даје уверљиву слику амбијента у коме ће се одиграти Маркова прича. У овој причи је ентеријер кафане као симбол уживања у материјалним добрима, пре свега у јелу и пићу, дат као супротност пожртвованом и аскетском животу главног јунака приче, учитеља Ђорђа идеалисте, како га је назвао оквирни приповедач (Милосављевић-Милић, 1999: 97-98).

Учитељ Ђорђе је као мало ко ступио у живот са „тако много наде и идеала, са чврстом одлуком да се бори, пати, да страда, и са пуно наде и уверења да скрши све препоне и сметње, да стрпљиво поднесе све тегобе, и да, напослетку, победи и пронесе кроз живот бар половину идеала својих“ (Домановић, 1964: 285). Он је такође као мало ко успевао да се помири са „мишљу да треба стењати од бола, трпети глад, сиротињу, подсмех, презрење околине – кад то не мора бити, и гледати друге како живе богато и раскошно, весело и задовољно“ (288). Ђорђа никада није заварао лажни блесак новца, сјаја и господског благостања. Ни патње ни беда га нису одвраћале од правог пута, а ни подсмех неразумних. Ђорђе није подлегао друштву ни друштвеним глупостима. Ђорђе је био син богатих родитеља, млад и леп. Најпре је завршио учитељску школу а затим у Бечу је две године завршавао своје образовање. Био је одличан, вредан и марљив, знао је добро немачки и мађарски. Са таквим образовањем је могао направити сјајну чиновничку каријеру. Међутим, он је желео да сву своју умну снагу и знање стави у службу неослобођене браће у јужним крајевима. Својом вољом се определио за тај позив, отишао је и радио. О свом трошку је некада био подигао зграду и у њој учио и одрасле и децу. Није знао за умор. Турци су забрањивали да учи одрасле, падао је у њихову немилост и ипак истрајавао у томе учећи одрасле ноћу. Учитељ Ђорђе није могао да оде у пензију када је за то дошло време јер му нису урачунате године службовања док су јужни крајеви били неослобођени, те је зато имао много мању плату од оних који су некада били његови ђаци. Радио је и када је био већ слаб и немоћан како би добио године службовања неопходне за пензију. На крају свога радног века, не добивши ни захвалност, ни разумевање, ни одговарајућу надокнаду за сав уложени напор и труд, остављајући сопствену децу у беди и сиромаштву он износи поразно сазнање да је свет немилосрдан:

„Немојте само бити поштен човек“, рекао је Ђорђе Марку. „Моји ученици, које сам и новчано помагао и на пут извео – неће сад да ме виде ... Глобили су ме, разумете ли! А неки се подгуркују заједљиво кад ја прођем, и зову ме пропалицом... Свет не пита што сте пропали, али чим види у беди и сиротињи, одмах сте изгубили све. Дају Вам само презрење... Радите, радите, ја се грешим... Будите добри, поштени, али не тражите захвалности – јер ње нема... бићете вечити мученик... (Домановић, 1964: 301)

Ова приповетка је и карактеристична по томе што се једино у њој открива Домановићев став и идеалистичко схватање улоге интелигенције „као

моторне снаге друштва која је сама способна да друштво поведе у одређеном правцу, ка прогресу“ (Вученов, 1959: 254). У приповеци *Идеалиста* се осуђује друштвени систем и поредак у целини, а осуда се овде појављује као пишчев коментар, врста пишчеве рефлексije о животу и судбинама својих јунака.

Када племенита душа јунака трпи без кривице и управо трпљењем исказује своју скривену племенитост наилази се на елементе трагичног као што се види у приповеци *А хлеба...?!* У приповеци *Певачев Ускрс* главни јунак такође пропада без своје кривице. Аутор нам износи трагичну психолошку драму сиромашног тамбураша, који мора да пева и да се весели са гостима у кафани на Ускрс, иако га је раздирала бол због болести детета. Трагика је овде мотивисана социјалним разлозима и материјалним разарањем некада имућних породица у измењеним економским односима (Максимовић, 2001: 10). Јунак приповетке, Пера, син некада имућних родитеља без којих је рано остао, оженио се млад, примио наслеђе и почео трговати. Трговачки послови му нису ишли добро јер је био наиван, невешт „добра срца и поверљив према сваком, а друштво рђаво“, тако да је он већ у тридесетој години осиромашао, имање му се продало за дуг. Пријатељи и познаници га напуштају, и он остаје сам са женом и четворо деце у бедо и сиромаштву. Није био вешт неком занату, али је умео лепо да свира у тамбуру и да пева, те напушта место свога рођења и одлази у друга места где храни породицу свирајући. Жена је шила рубље богатијима и зарађивала и она. А онда се жена разболела, а за њом и дете. Пера је своју уштеђевину потрошио на лекове. Приближавао се Ускрс. Празнично расположење се ширило на све стране. Перина породица је чекала велики празник без новца. Пера се присећао како се некада празновало у његовој породици, кад је био дете. Било му је тешко „баш овакви дани, кад је све весело, теже падају ономе коме се у души јади свили као сиротом Пери“ (Домановић, 2001: 69). Док су се сви наоколо радовали Ускрсу, Перин дом је обавијао вео магле, страха и патње јер се дететова болест погоршавала. Док су брујала црквена звона објављујући Васкрсење Христово родитељи су се молили крај постеље болесног детета. Перу су стално мучила присећања на некадашње благоданање и садашњу беду и очај. Морао је да заради новац. Узео је тамбуру и отишао до кафане, јер је данас празник, људи се радују и веселе, певају, тражиће песму. У оближњој кафани сви су га радосно дочекали. Иако никада није пио, попио је неколико чашица ракије како би могао да се опусти и да пева. Почео је да свира, али глас из грла је тешко излазио. Мучиле су га мисли да ли је дете живо, како он пева а дете се мучи у боловима, мора се зарадити. Пера је покушавао да пева, али „грло му је суво и као задављено неком лоптом, која га гуши“. Присутни су негодовали и тражили да пева боље, али је његов глас постајао све тупљи, загушљивији и лично више на стењање, него на песму, док се на крају није загушио од плача и тешко зајецао.

У приповеци *Промашена срећа* аутор нам представља карактер тврдице, који је тешким напором и без скрупула стицао иметак, верујући да је то једини начин да се досегне жељена срећа. Али када се је обогатио, главни јунак приповетке, Тома, схвата да је неповратно изгубио и душу и срце (Максимовић, 2001: 10). У овој причи се може препознати трагичност

једноставне кривице која постоји ако је у питању нека прекомерност, неумереност или превршеност. Тома је пореклом из сиромашне породице са села који је као дечак отишао у град и тамо шегртовао у дућану код газда-Славка. Био је шегрт, затим калфа, затим је заједно са газда Славком отворио још једну радњу. Штедео је, живео скромно, одрицао се било каквих удобности. Његово богатство се повећавало. Препродавао је ракију, давао новац „под интерес“. За све то време своју породицу готово да није обилазио. Мајка му је умрла. Брат је сиротињски живео са женом у њиховој скромној колибици. Без обзира што се је богатио и већ постао газда-Тома он је отишао своје брату да поделе имовину која им је од оца остала. Била је то само једна њива. Са новцем који би добио од те њиве, пошто је буде продао, он ће заокружити неку већу количину новаца, „та му је жеља била јача но љубав према брату.“ Све време је мислио како да увећава свој иметак, прилике за женидбу је пропуштао мислећи да ће за то бити времена. И обогатио се. Има велико имање, неколико лепих кућа, јаше добре коње „има свега што могу имати богати људи, па ипак није срећан. На његовом лицу ретко се виђа осмех, па и кад се осмехне, то више личи на израз унутрашњег незадовољства, него радости...“ (Домановић, 1964: 271). Уживајући у свом богатству он је све више осећао сопствену усамљеност и безвредност мукотрпног одрицања труда и брига које је уложио како би се обогатио. Почео је да размишља о смрти и томе како ће остати потпуно сам. Примећивао је срећу на лицима и у очима оних који нису богати као он, који немају ни кирију да му плате. Осећао је болове по телу „под плећком“ који су постајали све јачи. У њему се појачавала завист и мржња према свему и свакоме. Завидео је и сиротињи у поцепаној одећи на њиховом безбрижном лицу, њиховом смеху и шали уз коју раде најтеже послове. Сиротом ћурчији, који је код њега становао и каснио са киријом распродате су ствари за кирију, Тома није хтео да их сачека. Није имао милости за његову децу. Посебно је био осетљив на реч „дечица“. Самоћа се све више увлачила у његов живот из кога је саосећање и љубав одавно избрисала жеђ за новцем и богатством.

У приповеци *На раскрићу* трагично се испољава као последица сукобљавања вредности у којима једна мора бити уништена. Јунак је под принудом избора, а трагика избора ће се појачавати како се највише вредности буду преображавале у своју супротност. У овој приповеци аутор је проблематизовао политичке страсти и себичности представљајући њихов губубни утицај на живот појединца. Веселин Савковић је мали чиновник у једном великом београдском надлештву, он је вредан, савестан, спреман и вичан сваком послу. На посао долази први и одлази са посла последњи. Имао је жену и четворо ситне деце које је издржавао. Живели су скромно. Онда је Веселин због марљивости и труда добио повишицу. Срећно и задовољно је са женом маштао како ће са већом платом лакше сви живети. А онда га је шеф позвао уочи избора наложивши му да гласа за владину листу ако жели да задржи државни посао и обезбеди хлеб својој породици. „Ви сте још млад човек, а вредни сте и тачни у својој дужности, те ћете имати лепу каријетру у државној служби, али само ако будете слушали све оно што се од вас тражи...“

(Домановић, 2001: 51). Тако је почела морална драма овог чиновника који је иначе по опредељењу био опозиционар. Са друге стране у новинама је прочитао позив његове странке свим својим члановима да у што већем броју изађу на гласање: „Ко не буде дошао, биће као недостојан искључен из странке“. Требало је изабрати између породице и грађанске части. Ако га отпусте из службе може хранити породицу радећи било који посао, мислио је. Са друге стране гризла га је савест док је посматрао безбрижна лица своје деце и жене који су се тек обрадовали, јер им је кренуло „на боље“. Кога издати, питао се, очекујући дан избора без донете одлуке.

ЗАКЉУЧАК

Приповетке Радоја Домановића о сељацима и варошанима, које су заобилажене у књижевној критици и историји, имају другачију форму, мотиве, ликове, намену у односу на оне по којима се прославио. Истраживањем трагичних елемената и њихове заступљености у њима упознајемо једног другог Домановића, што свакако употпуњава ауторов књижевни профил и даје бољи увид у један део пишевог стваралаштва. У овим приповеткама доминира трагички, песимистички тон и визија света које најчешће покрећу активно деловање појединца (*Разорена срећа*), свесно жртвовање (*Идеалиста*), свест о коначности људског живота (*Смрт*), страдање без кривице (*Певачев Ускрс*, *А хлеба ..?!*), трагичност једноставне кривице – прекомереност (*Промашена срећа*), сукоб вредности (*На раскришћу*).

Ауторова тенденција ка психолошкој наративи и сагледавању животних проблема кроз унутрашња преживљавања јунака огледају се у приказу снажних душевних стања која потресају ликове, изразима напетости, ишчекивања, тексоба, осветљавању тренутака емоционалног реаговања и различитих супротстављености. Тако се потврђује да је идеја трагедије неодвојива од концепта субјекта који је са новом трагедијском свешћу опстаје у животу и друштву у коме појединци могу да буду разапети између супротстављених припадности, дужности и жеља, у коме економске и политичке структуре понекад могу уништити и те како узвишене идеале, за које су појединци живели. Без обзира на то што су ове приповетке без јачег драмског интезитета, аутор је пронашао начин да нам представи наизглед обичне и неминовне облике патње као необичне, јаке и трагичне.

Концепт трагичног у Домановићевој несатиричној прози рефлектује друштвено-историјске прилике у којима је дело настало и открива тренутке друштвене, историјске, политичке и моралне кризе у Србији крајем 19. века, поткрепљујући разобличавање социјалних, политичких и моралних појава, које су нагрисале и рушиле све поуздане ослонце у друштву. На крају, он указује на одсјај конкретног, стварног живота с обзиром на то да проблем трагичног прожима и живот личности, и историју друштва и уметнички процес.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел, (2002). О песничкој уметности. У М. Ђурић (Ур.), . Београд: Дерета.
- Борјев, Ј. (2009). *Естетика*. Нови Сад: Прометеј.
- Вученов, Д. (1959). *Радоје Домановић (живот, доба и генеза дела)*. Београд: Рад.
- Вученов, Д. (1963). *Радоје Домановић*. Београд: Рад.
- Глигорић, В. (1983). Радоје Домановић. У Х. Крњевић (Ур.), *Критички радови Велибора Глигорића*. (стр. 130-138). Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Домановић, Р. (1964). *Сабрана дела I*. Београд: Просвета.
- Домановић, Р. (2001). *Изабрана дела, приредио Горан Максимовић*. Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Козак, К.Ј. (2010). *Привлачна фаталност - субјект и трагедија*. Београд: Службени гласник.
- Максимовић, Г. (2000). *Домановићев смијех*. Београд: Слободна књига.
- Максимовић, Г. (2001). Домановићева умјетничка проза. У: *Радоје Домановић, Изабрана дела*. Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Максимовић, В. (1999). Сеоске слике Радоја Домановића. У: *Зборник радова: Књижевно дело Радоја Домановића - Ново читање*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу. 175-188.
- Марић, С. (2008). *О трагедији*. Београд: Службени гласник.
- Милосављевић-Милић, С. (1999). Оквирни приповедач у приповеткама Радоја Домановића. У: *Зборник радова: Књижевно дело Радоја Домановића - Ново читање*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу. 93-111.
- Фруе, Н. (1979). *Анатомија критике - четири есеја*. Загреб: Напријед.

TRAGIC IN NON-SATIRICAL PROSE OF RADOJE DOMANOVIĆ

Abstract. This paper explores tragic elements in Radoje Domanović's short stories. Firstly, it stipulates the possible approaches to the interpretation of the phenomenon of tragic in literary works, with particular review of tragic as aesthetic and ethical phenomenon, as well as of the manner in which the tragic is shown in literary works. In the central part it describes basic characteristics of Domanović's non-satirical prose. The exploration of tragic elements included the short stories *A hleba...?!*, *Smrt*, *Razorena sreća*, *Promašena sreća*, *Idealista*, *Pevačev Uskrs*, *Na raskršću*. The interpretation of short stories in which the elements of tragic were most visible singled out the most frequent patterns: active actions, conscious sacrifice, suffering without guilt, excessiveness and conflict of values. The final part points out the importance of exploring the phenomenon of tragic in Domanović's works and literature.

Key words: tragic; guilt; stories; prose; phenomenon; elements

Примљен: 10.11.2015.
Прихваћен: 19.01.2016.